

Nr 15.

Utlåtande i anledning av väckta motioner om utredning angående särskilda lagstiftningsåtgärder för att tillgodose de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena.

Tredje lagutskottet har till behandling förehaft två inom riksdagen väckta, till lagutskott hänvisade motioner, nr 165 i första kammaren av herr *Weiland m. fl.* och nr 210 i andra kammaren av herr *Andersson i Löbbo m. fl.* I motionerna, vilka äro likalydande, hemställes »att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om omedelbar utredning angående särskilda lagstiftningsåtgärder för att tillgodose de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena samt att Kungl. Maj:t måtte snarast förelägga riksdagen det förslag, vartill denna utredning kan föranleda».

Beträffande de skäl, som åberopats till stöd för motionärernas förslag, får utskottet hänvisa till motionerna.

Över motionerna ha i den ordning, 46 § riksdagsordningen föreskriver, yttranden inhämtats från länsstyrelsen i Jönköpings län, från kommerskollegium, som till sitt eget yttrande fogat yttrande från bergmästaren i södra distriktet, samt från vetenskapsakademien, vilken såsom eget yttrande åberopat ett av akademiens naturskyddskommitté avgivet utlåtande. På begäran av utskottet har yttrande över motionerna tillika avgivits av Svenska naturskyddsföreningen, som dessutom till utskottet vidarebefordrat utlåtanden av Jönköpings läns hembygdsförbund och Tabergs bergslags hembygdsförening.

I en den 15 januari 1952 i andra kammaren väckt interpellation har hr *von Seth* till statsrådet och chefen för handelsdepartementet riktat frågorna, huruvida statsrådet hade »sin uppmärksamhet riktad på riskerna för att Smålands Taberg genom forcerad gruvbrytning komme att utplånas» samt huruvida statsrådet komme att »vidtaga åtgärder för att för eftervärlden bevara detta märkliga naturminnesmärke i de delar som fortfarande finnas kvar». Ett av kommerskollegium till chefen för handelsdepartementet avgivet yttrande i anledning av interpellationen jämte vid yttrandet fogade utlåtanden från bergmästaren i södra distriktet och Sveriges geologiska undersökning ha varit tillgängliga för utskottet. Utskottet har vidare haft tillgång till ett av vetenskapsakademien i yttrande över interpellationen åberopat utlåtande av akademiens naturskyddskommitté.

Utskottet har den 7 mars 1952 besökt Smålands Taberg samt därvid besett de av malmbrytningen orsakade förändringarna å bergets yttre och tagit del av synpunkter på det i motionerna avsedda spörsmålet, vilka framförts av representanter för ortsbefolkningen och för det malmbrytande företaget, Aktiebolaget Smålands Taberg. En skriftlig sammanfattning av de uppgifter, som vid tillfället i fråga lämnades av företrädarna för bolaget, (nedan kallad bolagets redogörelse) har sedermera tillställts utskottet.

Tillika har till utskottet överlämnats en av överläraren Hj. Bjurulf, Jönköping, verkställd uppteckning av vissa förhållanden, som röra Smålands Taberg.

Slutligen må nämnas att i ärendet inkommit en skrivelse till utskottet från K. B. Bjerling, Göteborg.

Smålands Taberg såsom naturminnesmärke.

Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté hänvisar i sitt utlåtande i anledning av interpellationen till att kommittén i ett tidigare sammandrag (jfr s. 11 här nedan) förklarar Smålands Taberg vara en av södra Sveriges större naturattraktioner. I utlåtandet framhålles, att bergets betydelse såsom naturminne avser icke enbart berget som märklig terrängform och utsiktsplats utan också »de i vetenskapligt hänseende fullständigt unika och sedan 1917 fridlysta ormbunksförekomsterna på bergets sluttningar».

Svenska naturskyddsföreningen nämner berget som »ett av Sveriges märkligaste och mest kända naturminnen».

Enligt *länsstyrelsen* lockar tabergsområdet årligen stora skaror turister och tillför därigenom orten betydande inkomster. Länsstyrelsen återger en uppgift av Tabergs bergslags hembygdsförening om att det årliga antalet turister å berget kan uppgå till sexsiffrigt tal. I länsstyrelsens yttrande uttalas vidare, att berget för den kommun, i vilken det är beläget, Månsarp, för närvarande har avsevärt större ekonomisk betydelse som turistmål än som malmfyndighet.

Jönköpings läns hembyggdsförbund anger antalet personer, vilka besöka bergets topp, till lågt räknat 100 000 per år.

Bjurulfs här ovan omnämnda uppteckning innehåller bl. a. en uppgift, att berget är växtplats för ett flertal enligt Bjurulf som sällsynta betecknade växtarter, nämligen *Asplenium viride* (fjällstensbråken), *Festuca gigantea* (rörsvingel), *Geranium lucidum* (glansnäva), *Hackelia deflexa* (stickelfrö), *Hypericum montanum* (berg-johannesört), *Polygonatum multiflorum* (storrams), *Scabiosa columbaria* (fältvädd) och *Viola mirabilis* (underviolen).

Av *naturskyddsutredningens betänkande med förslag till naturskyddsplan m. m.* framgår, att en häckplats för pilgrimsfalk (*Falco peregrinus*) å ett utsprång av Smålands Tabergs branta sluttning är föremål för sådant

fridlysningsbeslut, som avses i 11 § lagen den 25 juni 1909 ang. naturminnesmärkens fredande (se SOU 1951: 5, s. 115).

Geologiska förhållanden m. m.

Kommerskollegium anför i sitt yttrande över interpellationen följande uppgifter beträffande berggrunden i Smålands Taberg och beträffande värdet av de i berggrunden ingående malmerna:

»Bergsryggen Smålands Taberg består praktiskt taget i sin helhet av en enda stor malmkropp. Med en malmarea av ca 350 000 m² är denna fyndighet till sin ytutsträckning närmast jämförlig med Kirunavaara. Genom borrhningar är malmen känd ned till en nivå i jämnhöjd med järnvägen genom samhället. Malminnehållet ovanför denna nivå beräknas vara ca 140 miljoner ton. Undersökningar på djupare nivåer ha ej gjorts, och delade meningar råda huruvida det är sannolikt att malmen fortsätter nedåt till avsevärt djup. Malmen kan närmast betecknas som en starkt kiselsyrehaltig, fattig järnmalm med relativt hög halt av titan och en viss, ehuru låg halt av vanadin. Den innehåller ca 30 procent järn, ca 5 procent titanoxid (ca 3 procent titan) och ca 0,2 procent vanadin.

Med avseende på järnhalten är malmen visserligen underlägsen de malmer, som normalt användas i svenska masugnar, men den är i detta hänseende fullt jämbördig med malmer, som på kontinenten i avsevärd omfattning användas för masugnsdrift. För tillverkning av tackjärn i nutida masugnar kan en råmalm av denna beskaffenhet dock icke användas som ensam eller till väsentlig del ingående råvara. Detta beror på den höga titanhalten, som ger en olämplig sammansättning hos slaggen i masugnen. Den höga kiselsyrehalten är i regel även till nackdel. Som tillsats i lägre proportioner i masugnsbeskickningen kan en dylik malm däremot under vissa förhållanden ha en gynnsam inverkan. Något tillgodogörande av malmens bibeståndsdelar torde därvid ej kunna komma i fråga.»

Kollegiet upplyser därefter, att vissa metoder erbjuda sig för försök att på ett mera effektivt sätt utvinna metallerna ur malm med tabergsmalmens sammansättning. Ett av dessa tillvägagångssätt vore enligt kollegiet att söka utreducera järnet med koksgrus i en kolpulvereldad rullugn enligt ett tyskt förfarande, benämnt Krupps Rennverfahren. Metoden vore dock behäftad med vissa brister. Ett annat tillvägagångssätt vid försök att effektivare nyttiggöra malmen vore anrikning på finkrossad malm. Målet torde enligt kollegiet böra vara att finna ett anrikningsförfarande som i kombination med efterföljande metallurgisk behandling möjliggjorde separat utvinning av de tre metallerna järn, titan och vanadin.

Det heter vidare i kollegiets yttrande i denna del:

»Av vad ovan anförts om tabergsmalmens beskaffenhet och användningsmöjligheter framgår, att den som järnmalm hör till de mindre begärliga. Detta tar sig även uttryck däri, att försäljningspriset är lågt, endast omkring en tredjedel till en fjärdedel av vad exempelvis de rika lapplandsmalmerna betinga vid export. Den kända malmtillgången representerar dock i nuvarande läge ett försäljningsvärde av flera miljarder kronor.

Huvudintresset måste dock för framtiden knytas till malmens innehåll av titan. Denna metall har sin huvudsakliga användning i form av ren titanoxid som vitt färgpigment. Särskilt i USA har emellertid sedan flera år pågått ett intensivt forskningsarbete rörande teknisk framställning och användning av titan som metall och legeringsämne, varvid bl. a. titanens låga specifika vikt i förening med goda hållfasthetsegenskaper vid högre temperaturer tilldragit sig intresse inom flygplanstillverkningen. Det är därför icke osannolikt att titan i en framtid kommer att räknas till de ur försörjningssynpunkt viktiga metallerna, ehuru den sannolikt ej kommer att förbrukas i större kvantiteter. En utveckling inom vårt land i denna riktning knyter sig naturligt till Smålands Taberg, som är vår största och bäst belägna råvarutillgång för titanframställning. Härvid får man förutsätta, att malmens järn- och vanadininnehåll samtidigt kommer till utnyttjande på ett gynnsammare sätt än vad nu är fallet. Tabergsmalmen representerar härigenom ett mycket stort latent värde.»

Sveriges geologiska undersökning uppehåller sig i sitt utlåtande framför allt vid tabergsmalmens innehåll av titan. Undersökningen yttrar:

»Smålands Taberg innehåller enligt under senare år utförda undersökningar, omfattande även systematiska borrhningar över hela berget, i runt tal 150 miljoner ton titanomagnetitmalm med 30—32 procent Fe (järn), 4—6 procent TiO_2 (titansyra) och 0,23 procent V (vanadin). Praktiskt taget hela berget är brytvärdt, om en malm av denna sammansättning kan med ekonomiskt utbyte tillvaratagas. I Sverige finnas ytterligare trenne fyndigheter av denna typ, vilka i detta sammanhang äro värda beaktande, nämligen Routevare i Kvikjokksfjällen, Ulvön i Ängermanlands skärgård och Kramsta intill Järvsö station i Hälsingland. Tillgångarna i dessa fyndigheter äro väsentligt mindre än i Smålands Taberg, omkring 20 miljoner ton i vardera av Routevare och Ulvön samt 25 miljoner ton i Kramsta. Den rikaste malmen är den i Routevare med 47 procent Fe, 11 procent TiO_2 och 0,08 procent V under det att malmen i Ulvön håller 25 procent Fe, 8 procent TiO_2 och 0,20 procent V och malmen i Kramsta 20 procent Fe, 5 procent TiO_2 och 0,15 procent V.

Genom magnetisk separation kan ur malmen i Smålands Taberg erhållas en slig med 50 procent Fe, 13 procent TiO_2 och 0,34 procent V, på Ulvön en slig med 53 procent Fe, 18 procent TiO_2 och 0,62 procent V och i Kramsta en slig med 64 procent Fe, 6,2 procent TiO_2 och 0,79 procent V. I det senare fallet är det dock endast 18 procent av råmalmen som på detta sätt kan tillvaratagas. Det mineral som på detta sätt anrikas är titanmagnetit, i vilket det titanrika mineralet ilmenit ingår som lameller och icke kan lösgöras på magnetisk väg. I Kramsta ingår något fri ilmenit, varför en ilmenitlig med 38—40 procent TiO_2 kan erhållas. Tyvärr utgör denna slig endast 3,6 procent av råmalmens vikt. I Routevare hör man enligt äldre undersökningar kunna få en slig med 14—20 procent TiO_2 , utgörande 20 procent av råmalmen. Skulle man uteslutande inrikta sig på att erhålla en titanrik produkt vore sålunda Routevare den bästa fyndigheten. Förhållandena i denna fyndighet äro dock ännu alltför litet kända för ett slutligt bedömande, och det avlägsna läget försvårar ett utnyttjande.

På Ulvön uppträder den titanrika järnmalmen som en tunn, högst 6 m mäktig nästan horisontellt liggande skiva, som täckes av en mäktig diabas, vilket försvårar brytningen.

Denna jämförelse visar, att Smålands Taberg utan tvekan är den bästa fyndigheten av titanrika, vanadinförande järnmalmer i vårt land. Det är den avgjort största, den har ett gott läge vid järnväg, och malmen kan brytas sällsynt billigt i ett stort dagbrott. Det är därför helt naturligt, att blickarna i första hand riktats mot denna fyndighet. Vad järn beträffar ha vi i vårt land fullt betryggande tillgångar på annat håll. Vad som skulle motivera brytning i större skala av våra titanjärnmalmer och då i första hand Smålands Taberg är en ökad efterfrågan på titan och vanadin.»

Vad gäller den särskilda frågan om malmfyndighetens djup nedanför den nivå, på vilken järnvägen längs bergets fot är dragen, har som framgått *kommerskollegium* uttalat, att olika meningar råda därom. *Bergmästaren* har i utlåtandet över interpellationen förklarat, att »man vet att djupgåendet är avsevärt». *Sveriges geologiska undersökning* uttalar däremot, att »man icke vet, om malmen går nämnvärt under järnvägens nivå» samt att »sannolikheten talar för att den undre gränsytan för malmkroppen är mycket flack». *Bolaget* åter säger i sin redogörelse, att »många skäl tala för att fyndigheten sträcker sig på djupet» under järnvägens nivå.

Malmbrytningen m. m.

Brytningen i äldre tider

Rörande malmbrytningens historia lämnas följande uppgifter i *bolagets redogörelse*:

»Malmbrytning ägde rum redan 1386 enligt vad man kunnat fastslå i gamla hävder. År 1621 privilegierades Tabergs bergslag av Gustav II Adolf samtidigt som privilegium lämnades till ett antal hyttor och stångjärns-hammare. Driften pågick sedan under omkring två och ett halvt århundrade. Den sista masugnsblåsningen ägde rum 1888. Malmbrytningen upphörde 1892. Anledningen till att gruvdriften nedlades torde ha varit dels den omständigheten, att skogstillgångarna väsentligen reducerats och hyttorna sålunda icke kunde förses med erforderliga mängder träkol, dels, och kanske framför allt, kommunikationernas utveckling under senare delen av 1800-talet, som medförde, att de mellansvenska och senare även de norrländska mera järnhaltiga malmerna framgångsrikt kunde konkurrera. Att tabergsmalmen utgjorde en väsentlig ekonomisk faktor i bygdens liv framgår av den omständigheten, att enligt uppgift åtminstone en fjärdedel av bygdens befolkning var direkt eller indirekt beroende av malmbrytning vid Taberg, dels genom arbetet i gruvan, dels med leveranser av kalksten och träkol, dels ock genom förädling av gruvans malm och järn.»

Brytningens återupptagande 1937. Uppgifter om det företag, som bedriver brytningen

I *bolagets redogörelse* anföres i denna del följande:

»År 1937 återupptogs arbetet vid Smålands Taberg, och i samband härmed bildades Aktiebolaget Smålands Taberg med ändamål att i första hand genom forskning och försöksdrift söka finna nya metoder för malmfyndighetens tillgodogörande. Detta arbete har sedan fortgått oavbrutet under

de sista 15 åren. Den brutna malmen har till största delen exporterats men efter kriget i begränsad omfattning även levererats såsom makadam, huvudsakligen till statens järnvägar».

Av *patent- och registreringsverkets handlingar rörande bolaget* inhämtas: Bolagsordning antogs den 2 mars 1939, varefter bolaget registrerades den 26 juli samma år. Bolaget har till ändamål att äga fast och lös egendom, driva gruvdrift samt idka annan därmed förenlig verksamhet. Aktiekapitalet utgör 800 000 kronor. Aktierna lyda å 100 kronor och äro ställda till viss man. Bolagsstyrelsen har sitt säte i Stockholm. En av huvudintressenterna i bolaget vid dess bildande var Stora Långviks grufaktiebolag. De nuvarande huvudintressenterna äro (såvitt framgår av bolagsstämmoprotokoll den 15 september 1951) Aktiebolaget H. N. J. Intressenter och Avesta Järnverks aktiebolag.

Beträffande Stora Långviks grufaktiebolags tidigare intressen i Aktiebolaget Smålands Taberg hänvisas till *prop. nr 219/1949 med förslag till lag om inlösen i vissa fall av rätt till gruva m. m.* (s. 7).

Utmålsförhållanden m. m.

I fråga om utmålen å Smålands Taberg har *bergmästaren* tillställt utskottet vissa uppgifter, av vilka kan utläsas bl. a. följande: Sammanlagt finnas 30 försvarade utmål. Av dessa ägas 28 av bolaget och de två återstående av Mobro hyttelag (adress: hyttfogde A. Hammar, Norrahammar). Sex av bolagets utmål (»Tabergsgruvorna» nr 1 — nr 6) äro grundade på inmutningar, som verkställdes år 1943. Alla övriga 24 utmål ha tillkommit före år 1940. De äldsta utmålen ha utlagts senast år 1740. — Åtta utmål äro enligt utmålshandlingarna belägna på särskilda registerfastigheter inom Kåperyds skifteslag i Månsarps socken. Ett av dessa utmål (»Tabergsgruvan nr 1») ligger delvis å fastigheten Kåperyd 1²⁶, vilken enligt vad nedan sägs synes vara i bolagets ägo. Övriga 22 utmål äro utlagda å mark, som i utmålshandlingarna betecknats »Kåperyd» (även »Kåperyds hemman» eller, i ett fall, »Kåperyds by och Boeryds by»). 13 av utmålen å »Kåperyd», däribland de två som tillhöra Mobro hyttelag, anges ligga å »Tabergs odalfält».

Från *Jönköpings läns lantmäterikontor* har inhämtats: Kåperyds skifteslag (enstaka hemmanet Kåperyd nr 1) är genom enskifte delat i två hemmansdelar, numera med jordregisterbeteckningarna Kåperyd 1² och 1³. Jordregistret innehåller icke någon uppgift rörande »Tabergs odalfält». Av vissa kartor att döma synes detta emellertid vara beläget å mark, som är samfälld för skifteslaget.¹

Fastigheten Kåperyd 1²⁶ om 0,7939 hektar är enligt meddelande från

¹ Beträffande »Tabergs odalfält» må f. ö. hänvisas till rättsfallet Nytt Juridiskt Arkiv årg. 1905 s. 561.

vederbörande inskrivningsdomare till viss del lagfaren för bolaget, vars ansökan om lagfart å återstoden av fastigheten förklarats vilande. Övriga i utmålshandlingarna angivna registerfastigheter, d. v. s. Kåperyd 1² och 1³ samt några till skifteslaget hörande lägenheter, äro lagfarna för enskilda markägare.

Vad angår de båda av Mobro hyttelag innehavda utmålen uppgavs vid utskottets besök vid Smålands Taberg, att malmbrytning inom dessa icke ägt rum sedan i slutet av 1800-talet.

Malmbrytningens omfattning från och med år 1937

Angående kvantiteten och värdet av den brutna malmen lämnar *bergmästaren* följande uppgifter i utlåtandet över interpellationen:

»Från år 1937, då den senaste brytningsperioden började, ha t. o. m. år 1951 brutits ca 1 113 000 ton malm, av vilka 872 000 ton exporterats och 241 000 ton förbrukats inom landet, huvudsakligen som makadam. Värdet av malmen har utgjort ca 8,4 miljoner kronor i främmande valuta och makadamen ca 965 000 kronor.»

I *bolagets redogörelse* möta motsvarande siffror rörande kvantiteten av bruten malm, exporterad malm och malm, som försålts som makadam. Bolaget uppger vidare i redogörelsen, att makadamförsäljningen numera helt upphört samt att brytningen under år 1952 är beräknad att avse 100 000 ton malm för export.

Vad särskilt gäller *makadamförsäljningen* uttalas i *bolagets redogörelse*:

»Makadamförsäljningen synes ha klandrats i bygden, då det ansetts, att det goda smålandsjärnet icke borde få komma till en så banal användning. Även om denna inställning till en viss grad är förståelig, har gruvledningen funnit andra synpunkter vägande. Det har sålunda ansetts nödvändigt att bereda den yrkesskickliga arbetskraften vid gruvan sysselsättning även under tider, då exporten av malm på grund bl. a. av rasing av många av de tyska järnverken icke varit möjlig att upprätthålla. Vidare har det varit nödvändigt att tillföra gruvan inkomster för att kunna upprätthålla försöksdriften. Makadam har som nämnts levererats till statens järnvägar. Ballasten på banan har tidigare huvudsakligen utgjorts av grus, som emellertid snabbt förslitits och av denna anledning på sista åren i stor utsträckning ersatts med vanlig makadam. Statens järnvägar beslöt för några år sedan att göra försök med det tyngre material, som representeras av makadam från Taberg, och har även nått mycket gott resultat med sådan beläggning, just på grund av dess större specifika vikt. Det är sålunda icke utan fog som begränsade leveranser av makadam kommit till stånd. Gruvledningen har givetvis icke något intresse av att tillgodogöra sig malmen annat än på nationalekonomiskt mest fördelaktiga sätt, och hit hör givetvis normalt icke makadamförsäljning.»

Kommerskollegium anför i yttrandet över interpellationen:

»Under vissa perioder, då malmen ej funnit avsättning som sådan, har

brytning fortgått för tillverkning av makadam. Även om denna makadam på grund av sin tyngd och fasthet visat sig vara ett utmärkt material för järnvägs- och vägbyggen, kan en sådan användning av malmen icke anses önskvärd annat än som ett medel för gruvbolaget att hålla sin personal i arbete och upprätthålla sin organisation under kortare mellantider i avvaktan på gynnsammare avsättningsförhållanden för malmen.»

Den arbetsstyrka, som sysselsättes i malmbrytningen, är enligt *kommerskollegiums* uppgift i yttrandet över interpellationen för närvarande 17 man. Nämnda arbetsstyrka vore vad som erfordrades för en årlig brytning av 100 000 ton malm. Kollegiet uttalar vidare i detta sammanhang:

»I interpellationen anföres bl. a. att gruvbolaget enligt vad som förljudes nu kommer att sätta i gång stordrift för att utvinna den malm, som finnes i berget, och att bolaget uppgivit, att ca ettusen man komma att sysselsättas i gruvan. Kollegium har på grund av förhållandena vid gruvan, malmens beskaffenhet m. m. ansett sig ha anledning att betvivla riktigheten av uppgifterna om en högst betydande utvidgning inom överskådlig tid av driften och undertecknad Sahlin (kommersrådet I. Sahlin, vilken jämte generaldirektören A. Gjöres och förste byråsekreteraren Chr. von Rosen undertecknat kollegiets yttranden i detta ärende) har vid besök på platsen hos driftsledningen förfrågat sig härom. Härvid har upplysts, att inga aktuella planer på en driftsökning av ens tillnärmelsevis så stor omfattning som den sålunda angivna förefinnas. Uppgiften om en arbetsstyrka på 1 000 man torde ha sin grund i en rent spekulativ jämförelse med brytningen vid Kirunavaara, där ju emellertid förutsättningarna för stordrift äro helt andra till följd av malmens höga järnhalt.»

I *bolagets redogörelse* anföres följande uti här ifrågavarande avseende:

»För att skapa ett ekonomiskt underlag för den fortsatta forskningen och försöksdriften är det bolagets avsikt att under de närmaste åren fortsätta brytningen i begränsad skala, varvid den producerade malmen i huvudsak kommer att finna avsättning på export. Denna rörelse kan icke beräknas ge något överskott utan avser endast att täcka kostnaderna för försöksdriften. Man kan räkna med en brytning av 100 000 eller högst 200 000 ton om året och med en arbetsstyrka av 20—30 man, med säkerhet ej över 50 man. — Skulle försöksdriften ge ett positivt resultat, kan fråga uppkomma om utvidgning av driften. Härvid uppstålla sig emellertid betydande problem, såväl ekonomiska frågor i samband med ytterligare investeringar som frågor om anskaffande av arbetskraft och i samband därmed sociala problem. Det är f. n. omöjligt att förutse, när en sådan utvidgning kan beräknas bli aktuell, och gruvledningen saknar möjlighet att yttra sig på denna punkt.»

Beträffande den i skilda sammanhang här ovan omförmälda försöksverksamheten uppger *kommerskollegium* i yttrandet över interpellationen, att bolaget nedlagt ett omfattande arbete på att söka nå fram till ett effektivare tillgodogörande av malmen. Vid dessa försök hade bolaget begagnat sig av båda de metoder, vilka tidigare omnämnts (se ovan s. 3). Försök hade sålunda gjorts att utreducera järnet enligt det s. k. Krupps Renn-

verfaren. Goda tekniska resultat hade därvid ernåtts, men metoden torde ej ha kunnat konkurrera med masugnsprocessen för utvinning av järnet, och ej heller torde den ha möjliggjort ekonomisk utvinning av malmens titan- eller vanadinnehåll. En försöksugn för nu avsedda förfarande funnes vid gruvan i Smålands Taberg men vore för närvarande icke i bruk. Vidare hade anrikningsförsök på finkrossad malm utförts, varvid hittills kunnat erhållas en slig med ca 50 procent järn, ca 14 procent titanoxid och ca 0,35 procent vanadin. Gruvbolaget hade planerat och, vad beträffade lokalerna, i allt väsentligt genomfört anläggningen av ett anrikningsverk i full driftsskala. Med den vidare utbyggnaden av verket anstode för närvarande. Detta anrikningsverk bleve helt inrymt i bergrum under jord och komme därför icke att utgöra någon störning i landskapsbilden.

Rörande betydelsen av en fortsatt försöksdrift anför kollegiet:

»Huruvida tabergsmalmens latent värde kan komma att tillvaratagas är i mycket hög grad beroende av, förutom den allmänna utvecklingen, att arbetet på förbättrade utvinningsmetoder kontinuerligt pådrives av det tekniska och ekonomiska incitament till nya problemlösningar, som ständigt gör sig gällande i en fortlöpande gruvdrift. Det är för den skull även ur allmänna synpunkter angeläget, att gruvföretagets möjligheter att upprätthålla driften i den utsträckning marknadsförhållandena medgiva icke begränsas av åtgärder för gynnande av andra intressen, om ej dessa äro grundade på utomordentligt starkt vägande skäl.»

I *bolagets redogörelse* upplyses att försöksverksamheten omfattar ej endast praktisk försöksdrift enligt de tillvägagångssätt, vilka berörts i kommerskollegiums yttrande, utan även laboratoriemässig forskning vid såväl främmande laboratorier som vid bolaget tillhöriga anläggningar.

Ur *patent- och registreringsverkets handlingar rörande bolaget* må återges följande uppgifter angående det ekonomiska resultatet av malm brytningen under de år, denna bedrivits av bolaget (uppgifterna äro hämtade från bolagsstyrelsens verksamhetsberättelser):

Verksamhetsår	Avskrivningar kr.	Vinst kr.	Förlust kr.	Utdelning kr. pr aktie
$\frac{1}{10}$ 1939— $\frac{30}{9}$ 1940			8 198	3
$\frac{1}{10}$ 1940— $\frac{30}{9}$ 1941	48 650	48 989		
$\frac{1}{10}$ 1941— $\frac{30}{9}$ 1942	191 130	509		
$\frac{1}{10}$ 1942— $\frac{30}{9}$ 1943	278 468	42 150		
$\frac{1}{10}$ 1943— $\frac{30}{9}$ 1944	284 336	9 531		
$\frac{1}{10}$ 1944— $\frac{30}{9}$ 1945			1 425	
$\frac{1}{10}$ 1945— $\frac{30}{9}$ 1946			36 747	
$\frac{1}{10}$ 1946— $\frac{30}{9}$ 1947			2 284	
$\frac{1}{10}$ 1947— $\frac{30}{9}$ 1948			2 830	
$\frac{1}{10}$ 1948— $\frac{30}{9}$ 1949		25		
$\frac{1}{10}$ 1949— $\frac{30}{9}$ 1950		113		

Uppgifter om i vilken takt malmbrytningen kan väntas förändra bergets yttre.

I yttrandet över interpellationen förklarar *kommerskollegium*, att det med innevarande års brytningstakt skulle dröja omkring 1 400 år, innan hela berget brutits ned till järnvägens nivå, och att det sannolikt skulle bli möjligt att under större delen av denna tid förlägga brytningen så, att den del av bergets hjässa, som användes som utsiktsplats, samt den dit ledande vägen ej berördes. Kollegiet tillägger dock, att förhållandena givetvis kunna ställa sig annorlunda, om brytningens omfattning skulle i väsentlig grad ökas.

Bergmästaren konstaterar för sin del i utlåtandet över motionerna, »att, även om brytningen ökas avsevärt, bergstoppen ej kommer att behöva beröras därav förrän om något hundratal år».

I detta sammanhang kan lämpligen beröras hur man på skilda håll ställt sig till tanken, att malmbrytningen i fortsättningen skulle kunna bedrivas såsom underjordsbrytning. *Kommerskollegium* uttalar i yttrandet över interpellationen, att den dagbrytningsmetod, som bolaget för närvarande använder sig av, är mycket billig, varpå kollegiet vidare anför:

»En övergång till underjordsbrytning i syfte att lämna bergets ytterkontur orörd i fortsättningen skulle bli kanske tre gånger så dyr och kräva avsevärda investeringar och ökat behov av arbetskraft per ton bruten malm. Utom de ökade brytningskostnaderna, som troligen ej skulle kunna bäras av det pris man kan få ut för råmalmen som järnmalm, skulle en sådan underjordsbrytning medföra ett mycket dåligt utnyttjande av malmtillgångarna på grund av att stora mängder malm finge kvarlämnas i pelare för uppbärande av bergets ovanför kvarstående delar.»

Liknande synpunkter framföras av *bergmästaren* — i utlåtandet över interpellationen — ävensom av *bolaget* självt i dess redogörelse.

Reaktionen mot malmbrytningen.

Länsstyrelsen belyser i sitt yttrande den opinion för bergets bevarande, som länsstyrelsen ansett sig kunna konstatera. Härom anføres:

»Det förefinnes otvivelaktigt en mycket stark opinion i tabergsbygden för att gruvdriften skall nedläggas och berget i all framtid bevaras. Under det sista årtiondet företagna ingrepp i dess södra och sydvästra delar betraktas som ett svårt missgrepp. Ytterligare rasering av den särpräglade silhuetten möter ett kompakt motstånd. Hela bergmassivet framstår för bygdens folk som ett naturminne och en turistattraktion av så märklig karaktär, att det skulle vara oförsvarligt att exploatera malmfyndigheten, i vart fall så länge vårt land har god tillgång på järnmalm i andra trakter. Kommunalfullmäktige i Månsarp ha bl. a. framhållit, att det ur ekonomisk synpunkt icke är av intresse för kommunen och dess inbyggare att gruvdriften upprätthålles. Intäkterna av densamma inom kommunen äro synnerligen blygsamma. Oavsett gruvan är det gott om arbete inom ortens olika näringsfång, vilka ej sällan ha svårigheter att täcka behovet av arbetskraft.

— — — Under den tidsperiod — omkring 50 år — som gruvbrytningen var helt inställd, tillväxte samhället kraftigt, varvid bebyggelsen i viss utsträckning lokaliserades till det omedelbara grannskapet av och till nordsluttningarna av berget, ett förhållande som medför att den återupptagna brytningen blir störande för den närboende befolkningen. Ur alla ortsintressets synpunkter anser man det beklagligt att gruvfyndigheten bearbetas.

Frågan om Smålands Taberg får emellertid icke bedömas allenast med beaktande av den kringliggande bygdens intressen. Berget måste — såsom i olika sammanhang, bl. a. i föreliggande motioner och interpellation vid årets riksdag framhållits — tillmätas betydelse för landet i dess helhet, såsom malmförekomst och såsom naturminne. Smålands Taberg är känt i vidsträckta delar av vårt land genom sin säregna geologiska formation och sin naturskönhet. För provinsen i synnerhet men också för landet i övrigt skulle därför bergets raseri innebära en mycket kännbar förlust.»

I det yttrande, som avgivits av *Tabergs bergslags hembygdsförening*, omnämnes att hembygdsföreningen på olika håll framställt om skydd för de naturvärden, Smålands Taberg representerade. Bl. a. skulle sådan framställning ha riktats »till regeringen». Föreningen torde härvid åsyfta en i skrivelse den 28 oktober 1944 av järnarbetaren S. Lindgren, Norrahammar, i egenskap av sekreterare i föreningen gjord ansökan om bergets bevarande såsom naturminnesmärke. I yttrande över ansökningen, dagtecknat den 8 februari 1945, hänvisade *vetenskapsakademiens naturskyddskommitté* till de redan vid sagda tid pågående försöken att effektivt nyttiggöra tabergsmalmen samt uttalade, att det med hänsyn till möjligheten av att dessa försök skulle utfalla gynnsamt icke borde komma i fråga att söka förhindra malmbrytning å berget. Däremot rekommenderade kommittén en överenskommelse med bolaget om att bergets naturvärden icke finge skadas i större utsträckning än som vore oundgängligen nödvändigt för exploatering av malmen. Enligt *resolution den 6 april 1945* fann Kungl. Maj:t, att ansökningen med hänsyn till rådande förhållanden icke föranledde någon Kungl. Maj:ts åtgärd.

Gällande lagstiftning om naturskydd.

Här följer en kortfattad redogörelse för den lagstiftning om naturskydd, vilken närmast är av intresse i förevarande fråga.

Lagen den 25 juni 1909 ang. naturminnesmärkens fredande innehåller regler om skydd genom fridlysning av bl. a. område, som är av särskilt intresse för kändedomen om landets natur eller på grund av märklig naturbeskaffenhet eljest synes böra för framtiden skyddas. Fridlysningsbeslut meddelas av länsstyrelsen. Arten och omfattningen av det skydd, som genom fridlysningen förlänas området, äro icke angivna i lagen utan framgå i varje särskilt fall av de fridlysningsbestämmelser, som länsstyrelsen meddelar. För att fridlysning skall kunna ske förutsättes i princip medgivande

av samtliga rättsägare. Sålunda skall vid ansökan om fridlysning fogas skriftligt medgivande av ägaren till fastighet, varå området är beläget, och ansökningen får ej beviljas mot bestridande från den, som å fastigheten äger nyttjanderätt, servitutsrätt eller annan dylik rätt, vilken uppkommit före ansökningens ingivande och skulle lida väsentligt intrång genom fridlysningsbeslutet. Länsstyrelsen må förklara fridlysning upphävd bl. a. om fridlysningen finnes förhindra eller avsevärt försvåra företag av större allmän eller enskild nytta. Slutligen må nämnas att särskild regel finnes om partiell fridlysning för vissa fall (11 §; jfr s. 3 här ovan).

Av *lagen den 25 juni 1909 ang. nationalparker* framgår att endast kronan tillhörigt område kan avsättas såsom nationalpark. Inom nationalpark är det förbjudet att bearbeta mineralfyndighet eller bortföra mineral. Härifrån kan dock Kungl. Maj:t meddela undantag, när synnerliga skäl därtill äro. Enskild rätt, som må vara uppkommen, då område avsättes till nationalpark, får ej inskränkas genom nationalparkens skapande.

Lagen den 12 maj 1917 om expropriation medger i viss mån att områden, som avses i lagen ang. naturminnesmärkens fredande, genom expropriation överföras i kronans ägo, nämligen när fråga är om jordområden av synnerligen märklig naturbeskaffenhet för deras avsättande såsom naturminnesmärken. (I naturskyddsutredningens betänkande, s. 176, uppges att expropriationsrätten beträffande naturminnesmärken hittills tillämpats allenast i ett fall.) Något stadgande, enligt vilket mark må exproprieras av kronan för markens avsättande såsom nationalpark, finnes däremot icke. — Enligt lagen om expropriation gäller att, där expropriation sker av fastighet, till vilken särskild rätt innehas av annan än kronan, innehavaren av den särskilda rätten är pliktig att avstå denna till den nye ägaren av fastigheten. Härifrån stadgas dock undantag beträffande särskilda rättigheter av viss natur. Huruvida rätt till gruva faller bort vid expropriation av fastighet, varå gruvan är belägen, framgår ej uttryckligen av lagens stadganden. (Beträffande sistnämnda spörsmål hänvisas till promemoria angående gruvlagen den 3 juni 1938, upprättad av revisionssekreteraren H. Digman år 1949, stencilerad, s. 44—50, ävensom till i promemorian omnämnd litteratur.) Särskild rätt till fastighet må också göras till självständigt föremål för expropriation, såvida rätten innehas av annan än kronan och expropriationen påkallas för något ändamål, som må föranleda expropriation av fastighet. (I förarbetena till lagen om expropriation återfinnas vissa uttalanden i frågan, om rättighet som ej faller bort vid expropriation av fastighet kan bli föremål för självständigt expropriationsbeslut, se Nytt Juridiskt Arkiv, avd. II, årg. 1918, s. 112.) Expropriation må jämväl äga rum för upphävande av särskild rätt till område, avsett såsom nationalpark.

I *byggnadslagen den 30 juni 1947* finnas vissa bestämmelser, som direkt taga sikte på naturskyddets intressen. Enligt dessa bestämmelser kan för-

ordnas om förbud mot nybyggnad inom område, som finnes böra särskilt skyddas på grund av naturskönhet, växtlighet eller andra särskilda naturförhållanden. Dessutom må här omnämnas, att inom område, som ingår i stadsplan eller fastställd generalplan för stad, bl. a. schaktning eller därmed jämförlig åtgärd icke får vidtagas, såvida åtgärden uppenbarligen försvårar områdets användning för ändamål, som bestämts i planen. Förbud mot sådana åtgärder kan meddelas även för område som ingår i fastställd generalplan för landet eller byggnadsplan. (Här må hänvisas till Digmans ovan nämnda promemoria, s. 50, samt till Bexelius-Nordenstam-Aurén, Byggnadslagstiftningen, andra uppl., s. 521.)

Naturskyddsutredningens betänkande med förslag till naturskyddslag m. m.

Naturskyddsutredningen har i december 1950 avgivit sitt ovan i detta utlåtande omnämnda betänkande med förslag till naturskyddslag m. m. Sagda lag föreslås skola innehålla föreskrifter rörande nationalparker, naturminnen och s. k. naturparker samt dessutom särskilda bestämmelser rörande vissa förhållanden.

Av nämnda särskilda bestämmelser intressera i förevarande sammanhang framför allt de som meddela »skydd för landskapsbilden». Bl. a. stadgas i detta hänseende att, om anledning finnes till antagande att inom område, som icke ingår i stadsplan eller byggnadsplan, landskapsbilden kan komma att väsentligt ändras genom täkt av sten, grus, sand, jord eller därmed jämförliga nyttigheter, länsstyrelsen äger förordna, att sådant arbetsföretag icke får utföras inom området utan länsstyrelsens tillstånd. Emellertid heter det i lagförslaget, att förordnandet ej må inkräkta på rätt, som meddelas bl. a. genom inmutning enligt gruvlagen.

Beträffande nationalpark skall alltjämt gälla, att som sådan kan avsättas endast kronan tillhörig mark. Emellertid föreslår naturskyddsutredningen i sitt betänkande sådan ändring i lagen om expropriation, att möjlighet öppnas att expropriera markområde för områdets avsättande såsom nationalpark.

Område, som på grund av sin egen eller omgivningens beskaffenhet är av väsentlig betydelse för befolkningens umgänge med naturen, må enligt förslaget till naturskyddslag fridlysas såsom naturpark. Fridlysningsbeslut meddelas av länsstyrelsen, som i samband därmed har att genom särskilda föreskrifter bestämma fridlysningens närmare innebörd. Fridlysning må ej ske utan ägarens samtycke, med mindre området blivit i plan enligt byggnadslagen avsatt för det med fridlysning avsedda ändamålet. Områdets ägare eller annan rättsinnehavare med avseende å området är berättigad till ersättning för avsevärt men, som orsakas av fridlysningen. Kan till följd av

denna fastigheten nyttjas endast på sätt som står i uppenbart missförhållande till dess tidigare värde, skall om ägaren så fordrar, inlösen av fastigheten ske. Anmärkas må vidare, att fridlysning må upphävas av länsstyrelsen bl. a. om fridlysningen finnes hindra eller avsevärt försvåra företag av större allmän eller enskild nytta.

Fridlysning av naturminne (motsvarande begreppet naturminnesmärke i gällande rätt) föreslås kunna meddelas oberoende av ägares eller andra rättsinnehavares samtycke. I övrigt skola enligt förslaget också för naturminne gälla de bestämmelser om länsstyrelsens skyldighet att ange fridlysningens innebörd samt om ersättning, inlösen och upphävande av fridlysning, vilka ovan angivits vara förordade för naturpark.

Det må slutligen nämnas, att naturskyddsutredningen föreslår, att för ersättning till sakägare för skada, som orsakas genom fridlysning eller annan naturskyddsåtgärd, tills vidare anvisas ett årligt belopp av 50 000 kronor (se bet., s. 198).

Bolagets och remissinstansernas ställningstaganden till motionsyrkandena.

Sin omnämnda redogörelse avslutar *bolaget* med detta uttalande:

»Gruvledningen är beredd att taga alla rimliga hänsyn till de önskemål, som kunna framställas ur naturskydds- och turistsynpunkt för att så långt det är möjligt bevara bergets hjässa och den dit ledande vägen. Ledningen räknar sålunda med att nuvarande brytning under en avsevärd tid kommer att begränsas till bergets södra och sydvästra sidor. Gruvledningen kan där emot icke lämna en för all framtid bindande utfästelse, varigenom stora delar av malmfyndigheten skulle komma att helt steriliseras.»

Svenska naturskyddsföreningen, Jönköpings läns hembygdsförbund och Tabergs bergslags hembygdsförening ansluta sig till motionärernas åsikt att särskilda lagstiftningsåtgärder till skydd för Smålands Taberg äro erforderliga. I *Svenska naturskyddsföreningens* yttrande heter det:

»Mot förslagen om malmbrytningens totala nedläggande i nuvarande läge kan anföras att utvinningen av tabergsmalmens latent värde är beroende av — förutom den allmänna utvecklingen — att arbetet på förbättrade utvinningsmetoder drives fram genom en kontinuerligt bedriven brytning. Detta kan vara riktigt och Svenska naturskyddsföreningen vill icke motsätta sig att så sker, om brytningen äger rum med hänsynstagande till bergets värde som naturminnesmärke. Den anser det emellertid vara oförsvarligt att en brytning, som måste betraktas som försöksdrift, till ingen nytta spolierar oersättliga naturvärden, i all synnerhet som det från sakkunnigt håll — kommerskollegium — bedömes att även med en väsentligt ökad brytning skulle finnas möjlighet att under sekler framåt till största delen bevara de skönhetsvärden Smålands Taberg skänker. Förutsättningen för detta är emellertid att gruvföretagets ledning vill medverka härtill. När nu gruvledningen vid de lokala underhandlingarna härom icke velat göra några utfäs-

telser och frågan är av största betydelse, anser föreningen att extraordinära åtgärder äro motiverade för att skydda berget mot fortsatt förstörelse. Med hänvisning till vad ovan anförts vill därför föreningen tillstyrka att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om skyndsammast möjliga utredning angående åtgärder för att tillgodose de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena.»

Jönköpings läns hembygdsförbund anför:

Om det med hänsyn till pågående försök att finna mera lönsamma metoder för tillvaratagande av malmförekomsterna i berget skulle visa sig nödvändigt att i begränsad omfattning fortsätta driften, vill förbundet icke bestämt motsätta sig att så sker under förutsättning att brytningen försiggår i sådana former, att naturskyddssynpunkterna i största möjliga utsträckning respekteras. Enligt vad förbundet erfarit från ledningen för det företag, Aktiebolaget Smålands Taberg, som f. n. bedriver malmbrytningen därstädes, är detta icke benäget att lämna några som helst utfästelser att i framtiden taga hänsyn till bergets betydelse som naturminnesmärke. Detta värde är emellertid enligt förbundets uppfattning av sådan storleksordning att extraordinära åtgärder måste vidtagas för att skydda berget för fortsatt åverkan. Med hänsyn till gruvbolagets negativa inställning torde sådana icke kunna genomföras genom frivillig överenskommelse mellan gruvbolaget och naturskyddets representanter, varför ett ingripande från regering och riksdag, ev. i form av en speciallagstiftning för Taberg, synes ofrånkomligt. Med hänvisning till vad som ovan sagts får Jönköpings läns hembygdsförbund uttala sin fulla anslutning till de synpunkter på Tabergs värde som naturminnesmärke och turistmål, som kommit till uttryck i motionen, och kraftigt understryka angelägenheten av en omedelbar och skyndsamt utredning angående åtgärder för att tillgodose de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena.»

Länsstyrelsen, kommerskollegium, bergmästaren och vetenskapsakademiens naturskyddskommitté förorda att skydd för här ifrågakvarande naturvärden skapas genom en frivillig överenskommelse med bolaget. *Länsstyrelsen* uttalar:

»Det samhällsekonomiska värdet av malmförekomsten i Taberg torde för närvarande icke med någon grad av exakthet kunna angivas. Problemet om man på längre sikt skall avstå från möjligheten att tillgodogöra landet denna malmfyndighet för att tillgodose kravet på bergets bevarande måste därför bedömas med utgångspunkt från i någon mån osäkra faktorer. Ett dylikt bedömande måste även fotas på en affärsmässig uppskattning av väntade resultat av den tekniska utvecklingen på området och möjligheterna att ekonomiskt utnyttja de tekniska framstegen och lära därför ankomma på organ med förutsättningar att ur dessa synpunkter överblicka landets naturtillgångar och deras utnyttjande som ett led i landets ekonomiska utveckling.

Representanter för gruvbolaget ha inför länsstyrelsen förklarat att det är bolagets avsikt att tills vidare bedriva brytningen efter hittillsvarande linjer, varigenom hjässan och vägen dit skonas, men att någon bindande utfästelse härom icke kan lämnas. Det ligger i sakens natur att någon mera avsevärd

utökning av driften med omfattande nyanställning av arbetskraft kommer att erfordra betydande planeringar och förarbeten exempelvis i fråga om bostadsanskaffning samt utbyggande av gemensamhetsanordningar såsom skolor, affärer, kommunikationer m. m. Ett tidskrävande samarbete med olika länsmyndigheter och kommunala organ måste föregå en sådan utvidgning. Redan av dessa skäl är det nödvändigt att räkna med en förberedelse-tid av flera år. Det bör även oavsett dessa skäl ligga i bolagets intresse att åstadkomma ett nära samarbete med ortsmyndigheterna, så att dessa fort-löpande kunna hållas underkunniga om förändringar i bolagets planer.

På grund av nu antydda omständigheter synes det skäligt, att bolaget, om brytningen skall fortsätta, utfäster sig att icke företaga förändringar av vikt i nuvarande brytningsplan utan att i god tid dessförinnan — förslagsvis fem år — ha upptagit förhandlingar med ortsmyndigheterna, varvid skälen för planerade ändringar skulle redovisas, utvägar sökas att bevara bergets hjässa och vägen dit samt åtgärder vidtagas för ändamålsenlig lösning av ovan berörda frågor.»

Som i tidigare sammanhang återgivits har *kommerskollegium* i sitt yttrande över interpellationen hävdad, att det även för det allmänna vore angeläget att bolagets möjligheter att fortsätta malmbrytningen icke begränsades av åtgärder för gynnande av andra intressen, om dessa ej vore grundade på utomordentligt vägande skäl (se s. 9 här ovan). I samma yttrande har kollegiet vidare anfört följande synpunkter på spørsmålet, huruvida naturskyddsintressena i förevarande fråga verkligen utgjorde sådana utomordentligt vägande skäl:

»En krater under pågående brytning är givetvis icke någon tilltalande anblick för en älskare av den orörda naturen. När brytningen är avslutad har emellertid den tidigare skogklädda bergsslutningen ersatts av ett brant stup av i huvudsak samma karaktär som det vid äldre brytning bildade, mot samhället vettande stupet. En viss rensning av kvarvarande kraterkanter och lösa malmblock torde till ringa kostnad kunna minska intrycket av ett störande ingrepp i berget. Ur turistsynpunkt kan man måhända ställa den frågan, huruvida icke de besökare, som lockas av möjligheten att få ej blott njuta av naturscenerierna utan även på nära håll se en pågående gruvdrift, äro flera än de som avhålla sig från besök till följd av det störande ingrepp i naturen som gruvdriften enligt deras förmenande utgör. Det vill därför synas som om varken ur naturskönhetens eller turistväsendets synpunkt sådana invändningar kunna göras mot gruvdriften i Smålands Taberg, att ett ingripande från statsmyndigheternas sida är erforderligt så länge brytningen bedrivs i ungefärligen nuvarande omfattning och med den hänsyn till andra intressen, som gruvföretaget i stort sett synes ha väl iakttagit.»

Kollegiet har i yttrandet över interpellationen avslutningsvis anfört följande:

»Såvitt kollegium kan finna torde, även om brytningens omfattning icke oväsentligt ökar, stora möjligheter förefinnas att under sekler framåt till största delen bevara de skönhetsvärden som detta berg nu skänker. Ett oeftergivligt villkor för att detta mål skall kunna nås är emellertid självfal-

let, att gruvföretagets ledning även i fortsättningen medverkar härtill genom att vid varje förekommande tillfälle så planlägga driften, att bergets kontur icke utsättes för större åverkan än vad som oundgängligen fordras för brytningens ändamålsenliga genomförande. Därest det skulle befinnas möjligt att genom en överenskommelse mellan gruvföretaget och företrädare för turistväsendet och naturskyddsintressena inom länet skapa garantier i nu förevarande hänseende, vill kollegium för sin del livligt förorda, att en dylik överenskommelse kommer till stånd.»

I yttrandet över motionerna hänvisar kollegiet till de synpunkter, interpellationen sålunda givit kollegiet anledning att framföra. Kollegiet erinrar därjämte om sitt konstaterande av att uppgifterna om en förestående omfattande ökning av gruvdriften icke överensstämde med verkligheten (jfr ovan s. 8). I fortsättningen yttrar kollegiet:

»Den av motionärerna förebragta utredningen ger, så vitt kollegium kan finna, tydligt vid handen, att den för närvarande enda utväg, som kan tänkas vara framkomlig för att nå motionens syfte, är att söka i lagstiftningsåtgärder och då närmast i form av speciallagstiftning. För kollegium ter det sig naturligt, att man inom vida kretsar i vårt land hyser en stark önskan, att åtgärder måtte vidtagas, varigenom garanti vinnes för att de skönhetsvärden, som nu äro förknippade med Smålands Taberg, bliva bevarade. Dessa naturvärden äro så utomordentligt stora, att det måhända icke borde, principiellt sett, väcka betänkligheter att låta dem skyddas av en speciallagstiftning. Utan att närmare ingå på frågan om utformningen av lagbestämmelser i detta syfte torde man dock kunna fastslå, att dessa för att tjäna sitt ändamål måste, såsom ock motionärerna göra gällande, begränsa gruvdriften till att ske medelst brytning allenast i bergets inre och därvid på sådant sätt, att densamma icke är ägnad att förorsaka ras å den yttre strukturen. Såväl kollegium som bergmästaren har i det genom förenämnda interpellation uppkomna ärendet pekat på den fördyring av driften, som blir en följd av en dylik underjordsbrytning. Denna driftskostnadsökning är så betydlig, att den, försåvitt ej ett väsentligt högre pris på malmen än det nuvarande kan erhållas, måste med största sannolikhet beräknas komma att omöjliggöra en ekonomiskt lönande drift av gruvan. — — — Man nödgas följaktligen antaga, att den möjlighet att i viss utsträckning idka gruvdrift å Smålands Taberg, som motionärerna avsett att den tilltänkta lagstiftningen skulle lämna öppen, av praktiska skäl ej kommer att kunna utnyttjas. Med hänsyn till de synpunkter kollegium anlägger på nu förevarande spörsmål och som kommit till uttryck i kollegii ovannämnda yttrande finner sig kollegium alltså icke kunna förorda, att den begärda utredningen företages.»

Bergmästaren uttalar i sitt yttrande äver motionerna:

»Då man på nuvarande ståndpunkt ej kan uttala sig om vilken roll metallen titan kommer att spela i framtiden, och då Smålands Taberg är vår största fyndighet av detta slag, vore det olyckligt att nu vidtaga sådana speciella lagstiftningsåtgärder, vilka på ett senare stadium måste upphävas, när andra och viktigare intressen kunna göra sig gällande än de som röra naturskyddet. Ämbetet vill därför förorda, att en överenskommelse om möjligt kommer till stånd mellan de berörda parterna, där garantier skapas för att driften av gruvan så planeras, att bergets profil i det längsta kan bibehållas.»

I sitt utlåtande över interpellationen har *vetenskapsakademiens naturskyddskommitté* givit uttryck för följande mening:

»Det kan knappast betvivlas, att den tekniska användningen av titan hastigt kommer att stegras, vilket i sin tur kan väntas medföra ansträngningar att utvinna metallen även ur malm av tabergsfyndighetens karaktär. Om detta lyckas, blir Taberg med sin stora malmkvantitet en även ur national-ekonomisk synpunkt viktig naturtillgång. Enligt kommitténs mening torde därför ringa utsikt föreligga att absolut säkra Tabergs bestånd för all framtid. Däremot synes man böra uppmärksamma varje tillfälle, som kan yppa sig, att så långt och så länge som möjligt moderera ingreppet i landskapet. — — — Det framstår som högeligen önskvärt att så som interpellanten anför undersöka möjligheten att få till stånd ett avtal med det malmbrytande företaget, varigenom garantier kunde skapas för att bergets ur naturskyddssynpunkt viktigaste delar lämnades oberörda.»

Enligt vad kommittén uttalar i yttrandet över motionerna har kommittén svårt att inse, att en speciallagstiftning till skydd för berget skulle kunna genomföras utan oskäligt ingrepp i bestående rätt eller oproportionerliga kostnader för det allmänna. Då emellertid den av motionärerna önskade utredningen varken skulle draga större arbete eller medföra större kostnader, ville kommittén för sin del icke avstyrka, att en dylik utredning komme till stånd.

Sveriges geologiska undersökning säger sig vilja erkänna det berättigade i att malmbrytningen får fortsätta. Undersökningen anser, att, om man ur tabergsmalmen» kan med ekonomisk fördel utvinna titan och vanadin och därtill erhålla järn i lämplig form och renhet och om dessa produkter kunna bli av väsentlig betydelse för vår existerande industri eller om på dem kan skapas en för vårt land betydelsefull ny industri, en brytning är berättigad, samtidigt som man måste beklaga, att ett naturminnesmärke av sådan skönhet och storslagenhet som Smålands Taberg därigenom kommer att försvinna».

Det förefaller dock som om undersökningen icke skulle stå främmande för värdet av en överenskommelse med bolaget rörande hänsynstagande till naturskyddsintressena vid brytningens bedrivande. Undersökningen yttrar nämligen, att det kunde övervägas »om icke brytningen, när den på allvar påbörjas, kan dirigeras till andra punkter än den brant, som en gång skapades i samband med den äldre brytningen och nu betraktas som den största sevärdheten, om man undantar utsikten från bergets hjässa.»

Utskottet.

I motionerna hävdas med styrka, att Smålands Taberg ur skilda synpunkter är ett betydande naturminnesmärke. Motionärerna peka på att berget utgör en märklig terrängform och ett karakteristiskt inslag i landskapsbilden, att en vidsträckt utsikt möter från bergets topp samt att bergets flora är av stort naturvetenskapligt intresse. De yttranden, som avgivits över

motionerna, visa att motionärernas uttalanden återge en allmänt vedertagen mening om berget. Så hänvisar vetenskapsakademiens naturskyddskommitté till kommitténs i tidigare sammanhang fällda omdöme, att »Smålands Taberg utan tvivel är en av södra Sveriges större naturattraktioner». Svenska naturskyddsföreningen talar om berget såsom »ett av Sveriges märkligaste naturminnen», och kommerskollegium anser »de skönhetsvärden, som äro förknippade med Smålands Taberg», vara »utomordentligt stora». Vissa remissyttranden ge kraftigt belägg för motionärernas uppgift, att berget är ett livligt besökt turistmål. Exempelvis upplyser Jönköpings läns hembygdsförbund, att lågt räknat 100 000 personer årligen trafikera den till bergets topp ledande turistvägen. Det besök, utskottet gjort på berget, gav utskottet det starkaste intryck av bergets skönhet och särprägel. Vid besöket fick utskottet dessutom tillfälle att lära känna ortsbefolkningens inställning till berget som naturminne. Det var ej att taga miste på att bergets bevarande har stöd i en till synes alldeles enhällig bygdeopinion.

Emellertid representerar Smålands Taberg ett värde icke endast som naturminne utan också som malmfyndighet. De remissyttranden, vilka avgivits av myndigheter med bergsteknisk sakkunskap, närmast kommerskollegium, innefatta en ingående värdering av bergets malmtillgångar. Denna kan sammanfattas på följande sätt. Berget består praktiskt taget av en enda stor malmkropp. Det genom djupborrningar kända malminnehållet är omkring 140 miljoner ton. Malmen kan betecknas som en starkt kiselsyrehaltig, fattig järnmalm (järnhalten är omkring 30 procent) med relativt hög halt av titan (omkring 5 procent titanoxid) och en viss låg halt vanadin (omkring 0,2 procent). Som järnmalm betraktad hör tabergsmalmen till de mindre begärliga. Detta beror delvis på den låga järnhalten men framför allt på den höga titan- och kiselsyrehalten, som försvårar utvinningen av järnet. Försäljningspriset å tabergsmalmen är därför lågt, endast en fjärdedel till en tredjedel av vad exempelvis de rika lapplandsmalmen betinga vid export. Huvudintresset anknyter till tabergsmalmens innehåll av titan. Särskilt i Förenta staterna har sedan flera år pågått forskning rörande framställning och användning av titan som metall och legeringsämne, varvid bl. a. titanets låga specifika vikt i förening med goda hållfasthetsegenskaper vid högre temperaturer tilldragit sig intresse inom flygplanstillverkningen. Kommerskollegium anser, att det icke är osannolikt, att titan i en framtid kommer att räknas till de ur försörjningssynpunkt viktiga metallerna. Smålands Taberg är vår största och häst belägna råvarutillgång för titanframställning. Tabergsmalmen representerar härigenom enligt kommerskollegium ett mycket stort latent värde. Huruvida detta värde kan komma att tillvaratagas är emellertid beroende av att man lyckas finna en effektiv metod att utvinna titanet ur malmen.

Betydelsen av Smålands Taberg som naturminne har blivit aktuell genom

att malmfyndigheten numera börjat exploateras i större omfattning än tidigare varit fallet. Malmbrytning har förekommit å berget sedan medeltiden och fram till senare delen av förra århundradet. I slutet av 1930-talet återupptogs bergsdriften av ett för ändamålet bildat företag, Aktiebolaget Smålands Taberg, och därmed inleddes ett skede av mera systematisk brytning, som ännu fortsätter. Liksom den tidigare bedrivs den nu pågående brytningen i dagbrott. I motionerna uttryckes oro för att denna brytning så småningom skall förinta hela berget. Det framhålles, att driften redan åstadkommit avsevärda förändringar av bergets yttre samt att för närvarande själva bergstoppen och den dit ledande turistvägen synas vara allvarligt hotade. Vid sitt besök å platsen fann utskottet, att motionärernas uppgifter i nämnda avseende icke äro överdrivna. Sålunda visade sig större delen av bergets sydsida alltifrån hjässan och ned till bergsfoten utgöra en enda stor urgröpfung. Den nu pågående brytningen har skapat två kratrar å bergets sydvästra sluttning. Den ena av dessa öppnar sig i omedelbar närhet av turistvägen till bergets topp.

De iakttagelser, utskottet gjorde, tala vidare för att brytningen, trots att den bedrivs med en mycket begränsad arbetsstyrka, omkring 20 man, förändrar bergets yttre med stor hastighet. Särskilt fäste sig utskottet i detta avseende vid att urgröpfungen å sydsidan enligt bolagsledningens egen uppgift är resultatet av brytning under en så kort period som åren 1939—1944. Kommerskollegium har i ärendet uttalat, att det med nuvarande brytningstakt skulle dröja 1 400 år, innan hela berget brutits ned, och att det sannolikt skulle bli möjligt att under större delen av denna tid förlägga brytningen så, att den ej berörde den del av bergets hjässa, som användes såsom utsiktspunkt, och den dit ledande vägen. Det första ledet i uttalandet synes vara grundat på att den sammanlagda malmvolymen uppskattas till 140 miljoner ton och att den årliga brytningen för närvarande utgör omkring 100 000 ton malm. Denna del av påståendet finns det icke någon anledning att bestrida, såvida uppskattningen av malmvolymen är riktig. Däremot har utskottet icke någon tilltro till möjligheten av att en fritt bedriven brytning under större delen av halvtannat årtusende framåt skulle skona bergstoppen och vägen dit. Enligt utskottets iakttagelser medför tvärtom den metod, som nu användes vid brytningen, att denna i första hand inriktas på de högre liggande delarna av berget. Det synes icke vara en tillfällighet, att all hittillsvarande brytning förlagts till grannskapet av bergets hjässa.

Intresset att bevara berget som naturminne kan i det långa loppet givetvis icke förenas med en fortsatt malmbrytning. Förr eller senare komme en brytning i obundna former att helt förinta berget. Vad ovan anförts klarlägger emellertid att redan den malmbrytning, som nu äger rum, är oförenlig med respekterandet av bergets värde som naturminne. Bergsdriften äventyrar redan nu såväl landskapshilden som bergets roll såsom utsiktspunkt

och turistmål i övrigt. Kommerskollegium har ställt frågan, huruvida icke de besökare, som lockas av möjligheterna att ej blott få njuta av naturscenerierna utan även få på nära håll se pågående gruvdrift, äro flera än de som avhålla sig från besök till följd av det störande ingrepp i naturen som gruvdriften enligt deras förmenande utgör. Utskottet måste taga avstånd från detta uttalande. Uttalandet torde icke möta förståelse hos vare sig befolkningen i tabergsbygden eller de svenskar i övrigt, för vilka berget framstår som en kär klenod.

Av de två intressen, som alltså stå mot varandra — att skydda de med berget förknippade naturvärdena och att fortsätta malmbrytningen — måste ettdera helt eller delvis vika. Om statsmakterna icke ingripa till förmån för naturskyddsintresset, är det detta som kommer att bli uppoffrat. Ett dylikt ingripande förutsätter emellertid självfallet att vid en avvägning naturskyddsintresset befunnits väga tyngre än intresset — ur både enskild och allmän synpunkt — av att bergets malmtillgångar tillvaratagas.

Vid denna avvägning riktar utskottet till en början sin uppmärksamhet på malmbrytningen. Av redogörelsen för tabergsmalmens beskaffenhet har framgått, att malmen för närvarande kan komma till praktisk användning endast såsom järnmalm. Denna järnmalm har betecknats som mindre begärlig. Ovan i detta utlåtande ha vissa uppgifter lämnats rörande de malmkvantiteter, som brutits sedan gruvdriftens återupptagande i slutet av 1930-talet, rörande den brutna malmens användning och rörande det ekonomiska resultatet av gruvdriften. Från år 1937 till och med år 1951 har brutits omkring 1,1 miljon ton malm. Därav ha inemot 900 000 ton exporterats och återstoden, över 200 000 ton, funnit avsättning inom landet såsom makadam. Värdet av den exporterade malmen har utgjort omkring 8,4 miljoner kronor. Makadamförsäljningen har inbringat omkring 965 000 kronor. Denna försäljning har ägt rum under perioder, då malmen ej funnit avsättning som sådan. Det hittillsvarande ekonomiska resultatet av gruvdriften (angivet å s. 9 här ovan) måste betecknas som blygsamt. I sin helhet ge de nu berörda uppgifterna ett klart intryck av att under nuvarande förhållanden järnmalmsbrytning å Smålands Taberg representerar ett mycket begränsat ekonomiskt intresse. Detta omdöme gäller både ur nationalekonomisk synpunkt och om hänsyn tages särskilt till orten. För bygden kring Smålands Taberg sakna de arbetstillfällen, som skapas genom gruvdriften, praktisk betydelse. I länsstyrelsens yttrande över motionerna uppges sålunda, att det oavsett gruvan är gott om arbete inom ortens olika näringsfång, vilka ofta ha svårigheter att täcka behovet av arbetskraft. Smålands Taberg såsom naturminne har däremot på grund av turisttrafiken även ett stort ekonomiskt värde för orten.

Utskottets värdering av Smålands Taberg som naturattraktion har redan angivits. Utskottet tvekar ej att ansluta sig till Svenska naturskyddsför-

eningens uttalande att berget är ett av vårt lands märkligaste naturminnen. Mot bakgrunden av anförda uppgifter om järnmalmsbrytningens nuvarande ekonomiska betydelse kan utskottet därför icke finna denna brytning motivera, att värdet av berget som naturminne uppoffras. Att brytningen och därmed hotet mot bergets bestånd fått fortfara under de perioder, då malmen blott kommit till användning som makadam, är knappast försvarligt. Utskottet anser det icke förvånansvärt, att den gruvdrift, som avsåg att skapa makadam av malmen, väckt en särskild stark reaktion i tabergsbygden.

En jämförelse mellan värdet av malmtillgångarna och bergets naturminnesvärde får dock icke förbise, att i en framtid malmen möjligen kan vinna en värdefullare avsättning än som järnmalm. Som nämnts kan titan måhända så småningom komma att räknas till de ur försörjningssynpunkt viktiga metallerna. För Smålands Tabergs vidkommande föreligger visserligen ett speciellt hinder för nyttiggörande av titanet i svårigheten att frigöra titanet ur malmen. Kommerskollegium har uppgivit, att gruvbolaget bedriver ett omfattande undersökningsarbete bl. a. i syfte att utvinna titanet. Motsvarande uppgift har lämnats av bolaget självt. Utskottet inser, att ett framgångsrikt resultat av detta arbete kan påkalla en helt annan uppskattning av bergsdriften å Smålands Taberg än den som järnmalmsutvinningen föranleder. Skulle en effektiv exploatering av tabergsmalmens för närvarande latent titanvärde möjliggöras, kunna naturskyddsintressena få komma i andra hand. Därom torde emellertid framtiden få avgöra. Den avvägning mellan naturskyddsintressena och malmbrytningen, som kan företagas i dagens läge, är därför eventuellt icke slutgiltig.

Sammanfattningsvis kan utskottets ståndpunkt anges sålunda. Statsmakterna böra tillse, att malmbrytningen å Smålands Taberg icke inkräktar å de naturskyddsintressena, som äro knutna till berget. Kommer driften i en framtid att kunna avse en effektiv och ekonomiskt lönande utvinning av malmens titanhalt, bör en omprövning ske av den betydelse, man kan tillmäta naturskyddsintressena i förhållande till malmbrytningen. Av största vikt vid denna omprövning blir givetvis den användbarhet, som metallen titan visar sig äga.

Att malmbrytningen skulle förhindras att skada bergets naturminnesvärdet behöver icke innebära, att brytningen helt tvingas upphöra. Den möjligheten finnes alltid, att brytningen i fortsättningen bedrivs endast som underjordsbrytning. Av kommerskollegiums och andra remissinstansers yttranden framgår emellertid, att underjordsbrytning skulle bli avsevärt mycket mera kostsam än dagbrytning och att driften till följd därav icke skulle bli så lönande, att den över huvud kunde upprätthållas. Skall fortsatt dagbrytning tillåtas, måste dock som villkor gälla, att den bedrivs endast å områden, vilka äro mindre ömtåliga ur naturskyddssynpunkt. Dessa områden böra bestämmas efter en närmare undersökning. Därvid torde beaktas, att

bergets hjässa med den därå belägna utsiktspunkten bör helt lämnas i fred av brytningen, likaså grannskapet av hjässan, den dit ledande vägen och, i mesta möjliga mån, de växtplatser å berget i övrigt, som äro av särskilt stort botaniskt intresse.

Olika förfaranden kunna tänkas för att åstadkomma den reglering av gruvdriften som är erforderlig för att skydda Smålands Taberg som naturminnesmärke. En väg vore en frivillig överenskommelse genom vilken gruvbolaget förbunde sig att dirigera brytningen till områden, vilka vore mindre känsliga. Antagligen skulle en dylik frivillig överenskommelse både snabast och enklast leda till att hotet mot naturminnesvärdena avvärjdes.

Största säkerhet för att det avsedda skyddet komme till stånd och bleve bestående skulle naturligtvis vinnas, om malmbrytningen reglerades genom tvingande föreskrifter, utfärdade med stöd av lag. Sådana föreskrifter, vilka närmast skulle innebära en partiell fridlysning av berget, synas icke utan vidare kunna grundas å gällande lagstiftning om naturskydd. Lagen den 25 juni 1909 angående naturminnesmärkens fredande förutsätter nämligen för fridlysning, att i princip samtliga rättsägare lämna sitt medgivande till fridlysningen. Mot gruvbolagets vilja skulle alltså fridlysning icke kunna komma till stånd. För att en fridlysning skall kunna ske fordras därför nya lagbestämmelser. Huruvida ett skydd av berget som naturminne skall kunna grundas på den naturskyddslag, om vilken proposition torde komma att avgivas till innevarande riksdag, är ett spørsmål, som måste lämnas öppet. Som motionärerna framhålla föreligger viss möjlighet att genom expropriation överföra särskilt värdefullt naturminne i kronans ägo. En inlösen skulle emellertid förorsaka statsverket avsevärda kostnader.

Huruvida skydd för Smålands Taberg som naturminnesmärke kan skapas på överenskommelsens väg eller om tvångsingripande måste ske är ett spørsmål till vilket utskottet icke är i tillfälle att taga ståndpunkt. Frågans besvarande förutsätter underhandlingar med gruvbolaget för att konstatera huru långt det vill gå för att berget skall bevaras. Skulle dessa underhandlingar icke föra till ett resultat, som fredar berget, måste, om icke den nya naturskyddslagen kan användas eller expropriation anses böra tillämpas, en lagstiftning övervägas för att möjliggöra fridlysning av de områden, som böra skyddas. Frågan om den ersättning, ett förbud mot gruvdrift kan komma att föranleda, är därvid ett av de ämnen, som måste behandlas. Både underhandlingarna och utarbetandet av den lagstiftning, som kan bliva behövlig, böra ske genom Kungl. Maj:ts försorg. Utskottet föreslår därför, att riksdagen ville hos Kungl. Maj:t begära utredning för att tillgodose de vid Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena. De förslag, till vilka utredningen kan föranleda och som fordra riksdagens medverkan, böra underställas riksdagen. Då berget kan mer och mer spolieras allt efter det gruvdriften fortsätter, bör utredningen ske snabbt.

Utskottet hemställer alltså,

att riksdagen ville i anledning av motionerna i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa skyndsamt utredning om tillgodoseendet av de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena samt att Kungl. Maj:t ville för riksdagen framlägga de förslag, vilka utredningen kan föranleda.

Stockholm den 2 april 1952.

På tredje laguskottets vägnar:

ÅKE HOLMBÄCK.

Vid detta ärendes behandling ha närvarit

från f ö r s t a kammaren: herrar Holmbäck, Nils A. Larsson, Lars Andersson, Eskilsson, Lindahl*, Ivar Nilzon, Grym och Boo;

från a n d r a kammaren: herrar Andersson i Löbbo, Stjärne, Ericsson i Sörsjön, Åhman*, von Seth, Johansson i Torp, Jansson i Aspeboda och Persson i Appuna.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.